

da Reka ne bo prej svobodna, dokler ne bodo v njej zavihrale rdeče zastave. To njegovo prerokovanje iz leta 1919 se je izpolnilo z zmago našega osvobodilnega boja, naših partizanov in naše vojske v maju leta 1945. Zato je na predavanju v Domu Jugoslovanske ljudske armade 17. 12. 1952 nekdanji antimilitaristični pisatelj iz avstro-ogrske in kraljevsko-jugoslovanskih časov samoizpovedno in iskreno rekel zbranim zastopnikom naše vojske, da tudi v takšni obliki tega njegovega predavanja ne bi bilo, da

»ni bilo in ni vas, da bi naše armade, ki je danes glavni porok naše svobodne jugoslovanske zemlje in njenih, svobodnih socialističnih misli. V srednjeveški davnini, vse do prihoda Turkov, je naša dežela že bila nekoč »Lux in tenebris« (luč v temi), bila je »refugium haereticorum« (zatočišče nevernikov), takratne nesrečne manihejske in albižanske zahodne Evrope, ko so se v svetu začeli buditi prvi laični elementi človeške zavesti, na katerih se je pozneje zgradila cela svobodoumna in napredna zahodnoevropska civilizacija. Zvesti svoji davni tradiciji smo mi to tudi ostali in tudi danes, kot edina socialistična svetlost (organizirana v državni obliki) svetimo v tem somraku, prepričani, da bo resnica zmagala, ker je nemogoče, da človeška pamet ne bi premagala vse tisto, kar je ostalo v človeku kot zverinska dediščina predzgodovinskih dni.«

Tako je Krleža leta 1952 tudi napovedal, ko sta pozneje pod pritiskom naše odločnosti in poguma ter napredne mednarodne javnosti morala priti Hruščov in Bulganin v Beograd, kjer sta podpisala od nas predloženo beograjsko konvencijo, katero sta nam priznala, da moremo iskati in hoditi svojo pot v socializem. Podpis konvencije se je sicer končal v zadovoljstvo obeh, zgodovinsko pa je bila tista pot iz mogočne Moskve v Beograd — pot v Canosso. Drugič je David premagal Goljata.

Bratko Kreft

(Konec prihodnjic)

Čudežna pustolovščina duha — Miroslav Krleža

Miroslav Krleža ni maral govorov »nad odprtim grobom«. Kako potem govoriti nad njegovim grobom? Vendar nimamo pravice, da bi ostali nemi in ne povedali, kaj za nas pomeni Krleževa smrt.

Nismo izgubili samo največjega pisatelja, kar jih je kdaj imela hrvaška književnost: Krleža je sam po sebi celotna kultura zase. Ne morem si zamišljati, kakšna bi bila brez njega naša kultura, predvsem hrvaška, pa tudi jugoslovanska. Ne vem, kje bi mnogi med nami iskali svoje mesto in na kaj bi se lahko oprli.

Takšne smrti včasih sklepajo dobe. Z njimi se začenjajo druge in pri tem iščejo svoje izraze in prevzemajo tisto, kar je nastalo pred njimi. Zato moramo resno razmisliti o tem, kar nam je zapustil in kaj bomo s tem storili. Morda bodo zanamci naše stoletje poimenovali po Krleži, kot so nekemu stoletju nadeli ime po Voltairu.

Miroslav Krleža.

Ob tej priložnosti ne bom niti poskušal razgrniti njegovega velikanskega dela, ki v sebi strnjuje sodobno zgodovino in poglede na našo celotno zgodovino. Doslej smo izluščili le del, in to manjši del vsega, kar to delo vsebuje. Že samo pojav tega dela je nekako nepričakovan in presenetljiv: ni mogoče reči, da pri nas ni bilo književnih in kulturnih osnov za tako delo, toda v času, ko se je Krleža pojavil, sta se zdeli potrebnejši graditev in utrditev nalomljenih tradicij kakor pa oporekanje in upor.

Bolj kot kdorkoli drug je spremenil naše pojmovanje kulture, vpeljal je vanjo nove pojme in drugačne načine gledanja, postavil pod vprašaj kriterije, ki so bili videti nezamenljivi, in kritiška merila, s katerimi smo presojali sami o sebi. Razširil je razpon hrvaške kulture in književnosti na njunih lastnih osnovah, združil ljudske prvine — »pogled od spodaj«, denimo Valenta Žganca, imenovanega Vudriga, ali potepuha Kerempuha — s humanističnimi in enciklopedijskimi tradicijami, tako našimi kot evropskimi. Soočal je naše razmere z Evropo danes.

Nihče pred njim se ni v vsem našem prostoru s tolikšno odločnostjo in takšnim polemičnim slogom spoprijemal z našimi »usodnimi nespোরazumi in razdori«, se spravljal nad »malomestno miselnost«, »lenost duha«, na »človeško neumnost« nasploh, razkrinkaval naše »mite« in »svetinje«, »književne laži« in »ideološke prevare«. Tega mu niso oproščali — še posebej v letih vzpona, ko je bil najodločnejši — ne v njegovem okolju ne v drugih naših okoljih, ki jim ravno tako ni prizanašal. Ni dobil bitke proti vsemu temu, vendar takšne bitke sploh ni mogoče dobiti.

Ob tej priložnosti bi bilo primerno, da skušamo izločiti samo nekaj naukov iz njegovega dela. Pokazal nam je, kako je mogoče biti nacionalen, ne da bi bil človek ob tem ekskluziven ali samo »svojim svoj«: bil je iskren Hrvat in hkrati Jugoslovan in — po širini svojih pogledov na svet — državljani sveta. Poučil nas je, kako je mogoče spoštovati tradicionalne vrednote in pri tem hkrati menjati tradicijo in zanikovati tradicionalizem; kako ni nujno, da bi strati opredelitive zmanjšala kritično zavest; kako resnične kulture in umetnosti v komunističnem gibanju, za katerega se je opredelil, ni mogoče zamenjati z »levo frazo« ali »ideološko indoktrinacijo«.

Bolj kot kdorkoli drug v naši kulturi in književnosti je pripomogel, da se je dvignil in izboljšal odnos samega gibanja do inteligence. Kot pisec je trdil, da »je lahko negacija familiarna oblika sprejemanja sveta«. Kot revolucionar je opozarjal, da resnična revolucija ni mit, ampak »zmaga nad miti«, da je politično zmago šele »treba spremeniti v kulturno zmago«.

Njegova politična stališča niso ne določala ne omejevala estetskih; estetska pa so pogosto spodbujala ali oblikovala politična. Na samem začetku svoje poti je verjel, da morata avangarda v politiki in avangarda v umetnosti stopati skupaj; ko se je prepričal, da po navadi ni ali ne more biti tako, se je kot umetnik uprl, vendar ni spremenil poti.

Kakor le malokateremu piscu z levece mu je uspelo ohraniti svoj jezik pred naplavinami ideologij in doktrinami našega časa, prav tako kot pred književnimi modami in manirizmi. Sam je storil več kot kdorkoli drug za to, da se je hrvaški jezik deklerikaliziral, saj se ni uklanjal ne omejitvam ne ukazom tradicionalnih — tako hrvaških kot srbskih — specialistov našega skupnega jezika. Po njegovem prepričanju hrvaški jezik in srbsko-hrvaška jezikovna skupnost nista v sebi protislovnata.

In končno, mladim piscem ni delil starčevskih nasvetov, kako in o čem je treba pisati.

Le kakšen človek se je rodil v tej skromni deželi! Čudežna pustolovščina duha v tem času povprečja.

Miroslav Krleža.

Takšne osebnosti lahko nastanejo in se izrazijo samo, če je — in kolikor je — kritično oporekanje možno: tudi to je eden od naukov njegovega dela, ne najmanjši ne poslednji.

Velikan v dobi, v kateri je vse manj veličin, tako v evropskem kot v svetovnem prostoru: takšni pisci so včasih večji na ravni opusa kot celote, kakor pa na ravni vsakega posamičnega dela ali dejanja. Seveda nista enaki ne narava ne stopnja kritičnega sodelovanja v vsakem obdobju, vendar celotno delo — skupaj z aktivnostjo, vplivom in zgledom — s svojimi razsežnostmi zbuja resnično presenečenje.

Ko gledamo na Krležo kot na pojav kulture, ne smemo pozabiti, da je predvsem pisec. Kakor vse umetnike, ne glede na njihovo veličino, čakajo tudi njega nova preverjanja, zanj pristranska, kot jih zmorejo sodobniki. Možna so različna branja njegovih del, del takšnih piscev nasploh. Smo ga mi sploh prav brali in kateri načini branja so sploh prevladali za njegovega življenja?

Ni primeren trenutek, da bi tu iskali odgovore na to vprašanje. Včasih sem imel občutek, da ga prebiramo preveč politično ali nacionalno (mednacionalno) in da ga je to motilo. Bil je preveč »resigniran na koncu poti« (to so bile njegove običajne besede), da bi ustavljal ali opominjal vse tiste, ki so ga neupravičeno navajali, skušali iz njega narediti neke vrste uradno instanco, predočali njegova stališča kot obrazce, ne da bi vedeli, ali pa celo namenoma pazablajoč, da je to, kar je bilo pri njem najboljšega, presegalo ali spodbijalo danost in enoličnost.

Ne moremo govoriti o njem, niti v tem trenutku ne, ne da bi govorili sami o sebi.

Miroslav Krleža.

Ne upam si tu sploh govoriti, kaj vse pomeni njegov odhod. Zdi se mi, da je on edini med nami znal govoriti tako, kakor bi bilo primerno ob takem trenutku.

Predrag Matvejević

Besedni in razredni boj v Krleževem romanu *Na robu pameti*

Krleža je v romanu *Na robu pameti* prignal do skrajnosti prvine, ki jih poznamo že iz zgodnejših del, recimo iz *Glembajevih*, ki so nastali deset let prej. Že *Glembajevi* izražajo kritiko kapitalističnih družbenih odnosov, vendar mislim, da je ta drama pri vsej svoji zlovoljnosti vendar pravo miroljubje nasproti *Na robu pameti*. Naj bo razdor v bankirski družini *Glembajevih* še tako grozljiv, bo bralcu oz. gledalcu še vedno ostal občutek, da te ljudi kljub njihovim napakam in temačnim usledinam odlikuje nekakšen ponos, nekakšna občutljivost in morda neka slutnja nemoči pred napovedujočimi se zgodovinskimi dogodki. Takšna je, recimo, baronica Castellijeva,